

**TEORIE I PODEJŚCIA BADAWCZE
W NAUCE O STOSUNKACH MIĘDZYNARODOWYCH**

Uniwersytet Warszawski
Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych

**TEORIE I PODEJŚCIA BADAWCZE
W NAUCE O STOSUNKACH
MIĘDZYNARODOWYCH**

Redakcja naukowa

**Ryszard Zięba
Stanisław Bieleń
Justyna Zając**

Warszawa 2015

Recenzent
prof. dr hab. Czesław Maj

Redaktor prowadzący
Jarosław Szczepański

Redaktor językowy
Elżbieta Chlebowska

Projekt okładki
Zakład Graficzny UW

© Copyright by Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych
Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015

Wszelkie prawa zastrzeżone. Każda reprodukcja lub adaptacja całości bądź części niniejszej publikacji, niezależnie od zastosowanej techniki reprodukcji (drukarskiej, fotograficznej, komputerowej i in.), wymaga pisemnej zgody Autora i Wydawcy.

ISBN: 978-83-63183-76-9

Arkuszy wydawniczych: 16,75

Wydawca:
Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 3,
00-927 Warszawa
tel./fax +48 22 55 22 297
www.wydawnictwo.wdinp.uw.edu.pl

Druk i oprawa: Zakład Graficzny UW. Zam. 1097/2014

Spis treści

Wstęp	7
1. Realizm neoklasycyzy	13
Marcin Kaczmarzki	
2. „Nowy liberalizm”	29
Rafał Tenerowicz	
3. Teoria demokratycznego pokoju	47
Bartosz Wiśniewski	
4. Podejście transnarodowe	67
Maciej Raś	
5. Teoria bezpieczeństwa	87
Ryszard Zięba	
6. Konstrukttywizm	107
Alicja Curanović	
7. Teoria ról międzynarodowych	127
Justyna Zajęc	
8. Tożsamość uczestników stosunków międzynarodowych	153
Stanisław Bieleń	
9. Teoria adaptacji politycznej	177
Marlena Drygiel	
10. Teoria krytyczna	201
Renata Włoch	
11. Postmodernizm	217
Agnieszka Bógdał-Brzezińska	

- 12. Kategoria rywalizacji** 241
Agata Włodkowska-Bagan
- 13. Kategoria systemu międzynarodowego** 261
Tomasz Pawłuszko

Wstęp

Nauka o stosunkach międzynarodowych, choć nie jest w Polsce dyscypliną młodą, wciąż boryka się z problemem zbyt słabego rozwoju refleksji teoretycznej. Przedkładana do rąk czytelników książka stanowi próbę zaprezentowania wybranych, ale bardzo szybko rozwijających się w krajach anglosaskich nowych teorii i podejść badawczych w nauce o stosunkach międzynarodowych. Dostarcza nowej, skondensowanej, niemal podręcznikowej wiedzy o tym, co w teorii jest obecnie ważne, inspirujące, a także dyskusyjne.

Niniejsza książka jest jednocześnie skromnym hołdem, jaki postanowiliśmy oddać zmarłemu przed dziesięcioma laty Profesorowi Józefowi Kukułce – wybitnemu uczonemu, który w latach 70. minionego wieku podjął pionierskie dzieło stworzenia w Polsce podstaw teorii stosunków międzynarodowych. To Jego prace, *Problemy teorii stosunków międzynarodowych* (PWN, Warszawa 1978), *Teoria stosunków międzynarodowych* (WN Scholar, Warszawa 2000) czy *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych* (ASPRA, Warszawa 2003), do których często odwołują się piszący w tej książce Jego uczniowie i ich studenci, stworzyły solidne podwaliny polskiej nauki o stosunkach międzynarodowych. W publikacjach tych, jak i wielu innych, Profesor Kukułka prezentował spójne politologiczne podejście, a równocześnie interdyscyplinarne ujęcie zjawisk i procesów międzynarodowych. Jego prace cechuje niezwykle konsekwentna dyscyplina metodologiczna, logiczny wywód i uargumentowane sądy. Inspirują one do dalszych badań i niewątpliwie stanowią wielki wkład w rozwój nauki o stosunkach międzynarodowych. Profesor sformułował takie twierdzenia jak: prawo internacjonalizacji, prawo instytucjonalizacji, prawo oddziaływań międzynarodowych, prawo współzależności międzynarodowych, zwrócił również uwagę na prawo pulsacji międzynarodowych. Wszystkie te prawa stanowią do dziś silną inspirację intelektualną dla dalszych badań teoretycznych.

Oddawana do rąk czytelników książka koncentruje się na najnowszych badaniach i trendach naukowej refleksji teoretycznej. Rozpoczyna

się rozdziałem na temat realizmu neoklasycznego. Pomimo, że realizm polityczny nie jest tak popularnym paradygmatem, jak na przestrzeni kilkudziesięciu lat po zakończeniu II wojny światowej, to nadal stanowi niezwykle przydatne narzędzie do analizy zachowań państw na arenie międzynarodowej. Ze względu na długą tradycję tego paradygmatu w badaniach naukowych postanowiliśmy zaprezentować kolejny etap jego rozwoju, który ma miejsce od końca lat 90. ubiegłego stulecia – czyli realizm neoklasyczny. Jak pisze Marcin Kaczmarski, nurt ten z jednej strony przyznaje prymat w wyjaśnianiu dynamiki stosunków międzynarodowych systemowi międzynarodowemu, a z drugiej – utrzymuje, że wiele zmiennych warunkuje sposób, w jaki państwo interpretuje i reaguje na zmiany w systemie międzynarodowym, co w rezultacie oddziałuje na jego politykę. Realizm neoklasyczny, podtrzymując kluczowe założenie wprowadzone przez Kennetha Waltza o decydującej funkcji systemu międzynarodowego, wkomponowuje elementy innych podejść teoretycznych, wskazujących na znaczenie relacji między państwem a społeczeństwem, rolę polityki wewnętrznej państwa, znaczenie tożsamości aktorów międzynarodowych i norm międzynarodowych.

Drugim tradycyjnym paradygmatem wyjaśniania zjawisk i procesów międzynarodowych jest liberalizm. Rozkwit przeżywał on po zakończeniu I wojny światowej (idea Wilsonowska), potem krótko po II wojnie światowej, a znacznie dłużej po zakończeniu zimnej wojny. Tocząca się w latach 90. XX wieku debata teoretyczna została zdominowana przez spór między neoliberalami a neorealistami, w którym wyraźną przewagę liczebną mieli ci pierwsi. W tych sporach, podobnie jak we wcześniejszych, liberałowie odwoływali się do idealistycznych i utopijnych założeń liberalizmu klasycznego. Jak pisze w rozdziale drugim Rafał Tenerowicz, próbę zmiany tej sytuacji podjął amerykański badacz Andrew Moravcsik, który postawił sobie za cel przeformułowanie klasycznej liberalnej teorii stosunków międzynarodowych tak, aby stała się ona nieideologiczna i nieutopijna. Moravcsik wskazał, że w każdym państwie istnieją podzielane przez społeczeństwo lub mniejsze grupy społeczne poglądy, interesy i odpowiadające im instytucje, które wpływają na zachowania państw na arenie międzynarodowej poprzez kształtowanie preferencji państwowych. Preferencje te definiował jako fundamentalne cele społeczne tkwiące u podstaw wszelkich strategii realizowanych przez rządy państw. W konsekwencji stosunki międzynarodowe w praktyce opierają się na konfiguracjach tychże preferencji. Swoją nową nurt liberalizmu Moravcsik oparł na trzech głównych założeniach odnoszonych do poszczególnych poziomów analizy, tj. poziomu jednostki, poziomu państwa i poziomu systemu międzynarodowego.

W ramach paradygmatu liberalnego mieści się teoria demokratycznego pokoju, której został poświęcony rozdział trzeci, autorstwa Bartosza

Wiśniewskiego. W nurcie tym, nawiązującym do kantowskiej idei wiecznego pokoju, zwraca się uwagę na korelacje między ustrojem państwa a charakterem jego działań zewnętrznych. W potocznym, uproszczonym ujęciu teoria ta jest sprowadzana do hasła, że państwa demokratyczne nie walczą przeciwko sobie, a ich celem jest promocja pokoju na świecie. W debatach naukowych zwraca się uwagę na różne dylematy, z których najgłośniejszy zawiera się w pytaniu, czy dopuszczalne jest „zaszczepianie” demokracji z wykorzystaniem siły zbrojnej.

Proweniencją liberalną ma także perspektywa transnarodowa ujęcia stosunków międzynarodowych, której rozwój jest refleksją naukową nad znaczeniem wzrostu liczby i rodzajów uczestników stosunków międzynarodowych oraz pojawieniem się aktorów transnarodowych. W rozdziale Macieja Rasia znajdziemy prezentację poglądów głównych badaczy i wiodących nurtów w ramach podejścia transnarodowego.

Kolejny rozdział, autorstwa Ryszarda Zięby, przedstawia teorię bezpieczeństwa. Aczkolwiek w pierwszych badaniach bezpieczeństwo było definiowane w myśl paradygmatu realistycznego, współcześnie coraz częściej ujmuje się je szeroko w sposób odmilitaryzowany, z wykorzystaniem ustaleń teorii liberalnej. Dziś nikogo nie dziwi już stosowanie takich pojęć jak: „bezpieczeństwo ekonomiczne”, „bezpieczeństwo energetyczne” czy „bezpieczeństwo kulturowe”. Co więcej, stosując kryterium podmiotowe, wyodrębnia się nie tylko tradycyjnie stosowane bezpieczeństwo narodowe (bezpieczeństwo państwa) i bezpieczeństwo międzynarodowe, ale w ostatnich latach upowszechnia się stosowanie terminu-pojęcia częściowego „bezpieczeństwo ludzkie”, określanego także jako „bezpieczeństwo jednostki”.

Od ponad dwóch dekad coraz większą popularność w badaniach stosunków międzynarodowych zyskuje również konstruktywizm. Nie jest to wyodrębniona teoria w nauce o stosunkach międzynarodowych, lecz podejście badawcze rozwijające się w naukach społecznych, głównie socjologii. Konstruktywizm zwraca uwagę przede wszystkim na społeczne i świadomościowe aspekty stosunków międzynarodowych, ale w swojej umiarkowanej wersji nie ignoruje świata materialnego. Dzięki temu otwiera nowe, pomijane w tradycji realizmu i neorealizmu możliwości wzbogacenia analizy naukowej. Ze względu na rosnące znaczenie konstruktywizmu, w przedkładanej pracy poświęcamy temu podejściu osobny rozdział, autorstwa Alicji Curanović.

Do podejścia konstruktywistycznego nawiązują dwie kolejne teorie częściowe, przedstawione w książce. Teoria ról międzynarodowych, autorstwa Justyny Zająć, została wyprowadzona z teorii socjologicznych, czerpiąc przede wszystkim z wyników badań nad rolami społecznymi. Podobnie jak jednostki w społeczeństwie odgrywają role, tak czynią to uczestnicy stosun-

ków międzynarodowych. Wielość aktorów międzynarodowych jest jednak tak duża, a ich zachowania na scenie międzynarodowej na tyle zróżnicowane, że nie sposób jest stworzyć całościowej teorii ról międzynarodowych, która byłaby równie adekwatna dla wszystkich rodzajów uczestników stosunków międzynarodowych, dlatego rozdział odnosi się do ról międzynarodowych państw. Autorka – po przeprowadzeniu analizy dotychczasowego dorobku teorii ról – formułuje definicję roli międzynarodowej państwa, ukazuje związki między pozycją i tożsamością międzynarodową państwa a jego rolami międzynarodowymi, a następnie prezentuje typologie ról międzynarodowych i ich efektywność.

W logicznym związku z powyższym rozdziałem pozostaje tekst Stanisława Bielenia poświęcony tożsamości uczestników stosunków międzynarodowych, ze szczególnym uwzględnieniem tożsamości państw jako głównych uczestników stosunków międzynarodowych, a także tożsamości organizacji międzynarodowych. Analiza prowadzi do wniosku, że to głównie państwa świadomie przejmują współodpowiedzialność za losy systemu międzynarodowego jako całości, a także wykazują poczucie solidarności w obliczu globalnych zagrożeń.

Następnym studium zamieszczonym w książce jest rozdział Marleny Drygiel prezentujący teorię adaptacji politycznej. Autorka definiuje adaptację polityczną jako nie tylko przystosowywanie się państwa do zmian zachodzących w środowisku międzynarodowym, ale również jako możliwość kształtowania przez uczestników stosunków międzynarodowych systemów, których elementy stanowią. Lektura tego rozdziału dostarcza wiedzy na temat założeń teorii adaptacji politycznej, jej mechanizmów, uwarunkowań, typologii i modeli, a także zalet i wad tej teorii.

Po zimnej wojnie coraz wyraźniej daje o sobie znać nowe postpozytywistyczne podejście do badań w naukach społecznych, w tym w nauce o stosunkach międzynarodowych. Dlatego w książce umieściliśmy rozdziały poświęcone teorii krytycznej autorstwa Renaty Włoch i postmodernistycznemu ujęciu stosunków międzynarodowych napisany przez Agnieszkę Bógdań-Brzezińską. Te nowe nurty badawcze wywodzą się z poglądu Maxa Webera, że nie ma wiedzy wolnej od wartości. W książce zostały omówione założenia teorii krytycznej, wśród których podstawowym jest sprzeciw wobec powszechnie przyjętego sposobu uprawiania nauki. Przedstawiono także demaskatorskie podejście postmodernistów do tradycyjnych wzorców myślowych, pojęć i znaczeń w badaniach naukowych oraz kwestionowanie przez nich wiary w możliwość istnienia obiektywnej wiedzy o zjawiskach społecznych, w tym międzynarodowych.

Kolejny rozdział książki dotyczy kategorii rywalizacji, którą analizuje Agata Włodkowska-Bagan. Rywalizacja jest ukazana jako metoda działa-

nia uczestników stosunków międzynarodowych, równoległe ze współpracą. W rozdziale tym zostały ukazane różne nurty w badaniach nad rywalizacją oraz jej rodzaje.

Ostatnim studium zamieszczonym w książce jest rozdział napisany przez Tomasza Pawłuszkę dotyczący kategorii systemu w nauce o stosunkach międzynarodowych. Kategoria ta była i jest nadal wykorzystywana w różnych szkołach teoretycznych. Rozdział ten szeroko nawiązuje do klasycznej interpretacji pojęcia systemu pióra Józefa Kukułki. Rozwija dwojake stosowanie kategorii systemu, w znaczeniu ontologicznym i metodologicznym, referując dorobek w tym względzie czołowych przedstawicieli nauki światowej.

Nauka światowa rozwija się dynamicznie, a niekiedy także chaotycznie. Są próby zastępowania tradycyjnych paradygmatów teoriami cząstkowymi i podejściami kontestująco-nihilistycznymi. W niniejszej pracy przedstawiliśmy tylko niektóre z najnowszych kierunków rozwoju teorii stosunków międzynarodowych. Ich prezentacja połączona jest z krytyką. Uważamy, że istnieje potrzeba studiowania i rozwijania teorii, gdyż bez teorii nie ma nauki. Jak piszą klasycy nauk społecznych – oczywistą prawdą jest, że środkiem do zrozumienia czegokolwiek w nauce jest właśnie teoria, bo daje nam naukowy sposób odpowiadania na pytanie „dlaczego?”. Z tego wyciągają wniosek, że celem każdej nauki jest zatem rozwijanie wiarygodnej teorii. Aby wypełniać to przesłanie, warto kontynuować dzieło i sposób uprawiania nauki, jakiego uczył nas Profesor Józef Kukułka.

*Ryszard Zięba
Stanisław Bieleń
Justyna Zajęc*

Warszawa, październik 2014 r.